

Redite ad cor

Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére

Szerkesztette: Krász Lilla – Oborni Teréz

Sahin-Tóth Péter
1965–2004

A kötet megjelenését az OTKA (T 034847), az ELTE Bölcsészettudományi Kar, valamint Szoleczky Emese támogatta.

Szerkesztették: **Krász Lilla**
Oborni Teréz

Írták:

Ágoston Gábor

Balogh Piroska

Berend Nóra

Czoch Gábor

Dobszay Tamás

Dreska Gábor

Duhamelle, Christophe

E. Kovács Péter

Fazekas István

G. Etényi Nóra

Gecsényi Lajos

H. Németh István

Hermann Róbert

Horn Ildikó

Kenyeres István

Kerekes Dóra

Khavanova, Olga

Klaniczay Gábor

Kontler László

Korpás Zoltán

Krász Lilla

Kreutzer Andrea

Kulcsár Krisztina

Majorossy Judit

Makai Ágnes

Malliard, Brigitte

Molnár Antal

Molnár Péter

Nagy Balázs

Nagy Piroska

P. Szabó Béla

Pálffy Géza

Péter Katalin

Poór János

R. Várkonyi Ágnes

Sághy Marianne

Sauzet, Robert

Seidler, Andrea

Sz. Jónás Ilona

Szakály Orsolya

Szántay Antal

Székely György

Szilágyi Márton

Szoleczky Emese

Teszelszky, Kees

Ujváry Gábor

Vajda, Marie-Françoise

Varga Zsuzsa

Velladics Márta

Vesztróczy Zsolt

Völgyesi Orsolya

Vörös Boldizsár

Zeidler Miklós

A borítót tervezte: Hodosi Mária

© Krász Lilla, Oborni Teréz, 2008

© Szerzők, 2008

ISBN 978 963 284 008 6

www.eotvoskiado.hu

Felelős kiadó: Hunyady András, ügyvezető igazgató

Nyomdai munkák: Mester Nyomda Kft.

Tartalomjegyzék

In memoriam...	7
I. Elmúlás és emlékezet	
<i>Ságghy Marianne: Redite ad cor: a barát halála Szent Ágoston Vallomásaiban</i>	II
<i>Nagy Piroška: A könnyek adománya: egy karizmatikus jelenség pályafutása a középkori Nyugaton</i>	21
<i>Horn Ildikó: Báthory András és Boldizsár barczewói síremléke</i>	37
<i>Szilágyi Márton: Otthonteremtés és halál (Csokonai Vitéz Mihály utolsó éveiről)</i>	49
<i>Velladics Márta: Szent Margit elhamvadt kultusza. Néhány adat és gondolat Szent Margit ereklyéinek sorsáról</i>	67
II. Tradíció és szakszerűség: a társadalmi és intézményi fejlődés útjai a 17–18. századi Magyarországon	
<i>H. Németh István: A bécsi udvar várospolitikájának főbb jellemzői az osztrák tartományokban (16–17. század)</i>	79
<i>Kulcsár Krisztina: Albert szász-tescheni herceg emlékiratainak keletkezés- és kutatástörténete</i>	93
<i>Marie-Françoise Vajda: Les comitats hongrois et leur personnel noble sous Marie-Thérèse : esquisse et perspectives d’une recherche</i>	109
<i>Balogh Piroška: A költő és a történetíró. Orczy Lőrinc levelei Koppi Károlyhoz</i>	119
<i>Szakály Orsolya: Kísérlet a Watt-féle gőzgép magyarországi elterjesztésére</i>	135
<i>Krász Lilla: „Az emberi test áll és vagyon az 4 elementomokból...” (Az anyanyelvi orvosi-szülészeti irodalom kezdetei Magyarországon)</i>	141
<i>Völgyesi Orsolya: A gazdálkodó költő (Kisfaludy Sándor gazdasági följegyzései)</i>	159
III. Diplomáciai és katonai szolgálatban	
<i>E. Kovács Péter: Magyar–francia diplomáciai kapcsolatok a 16. század elején</i>	171
<i>Ágoston Gábor: Oszmán stratégiai gondolkodás és a magyarországi hódoltság</i>	187
<i>Korpás Zoltán: Álvaro de Sande hadjárata Trencsén vármegyében – 1545</i>	199
<i>Fazekas István: Magyar javaslatok a konstantinápolyi követ személyére 1572-ből</i>	211
<i>Kenyeres István: Hans Unterholtzer felső-magyarországi hadi fizetőmester és ismeretlen számadásai (1594–1602)</i>	221
<i>Robert Sauzet: Retour sur François de Bassompierre (1579–1646), croisé et aventurier</i>	239
<i>R. Várkonyi Ágnes: Királyi ajándék. Bocskai István fejedelem közép-európai politikájáról</i>	249

Redite ad cor

<i>Kees Teszelszky: Some international aspects of the Bocskai-insurrection: the Dutch-Hungarian connection</i>	273
<i>Szoleczky Emese: Az igazi huszti kaland</i>	281
<i>Kerekes Dóra: A Keleti Kereskedelmi Társaság és szerepe a konstantinápolyi (titkos) levelezésben</i>	291

IV. Források és elemzések a történezműhelyéből

<i>Molnár Péter: De la morale à la science politique. La transformation du miroir des princes au milieu du XIIIe siècle</i>	301
<i>Nagy Balázs: Luxemburgi IV. Károly önéletrajza – az első két fejezet</i>	321
<i>Dreska Gábor: Bakócz Tamás, a levélíró</i>	329
<i>Sz. Jónás Ilona: Nimród a 16. századi francia politikai irodalomban</i>	341
<i>G. Etényi Nóra: A Rákóczi-szabadságharcra vonatkozó röplapok 1703–1705-ből</i>	347
<i>Kreutzer Andrea: Na, de hol vannak a kárpitok? (Egy már soha el nem hangzó baráti beszélgetés)</i>	361
<i>P. Szabó Béla: Magyarországi származású jogászdoktorok Bécsben (1730-as és 1740-es évek)</i>	367
<i>Olga Khavanova: Egy magyar úrfi a bécsi Tereziánumban. Dessewffy István szellemi világa és mindennapi gondjai</i>	387
<i>Makai Ágnes: A Mária Terézia Katonai Rend alapításának egyik francia nyelvű dokumentuma</i>	395
<i>Szántay Antal: A II. József-kori kataszteri felmérés Magyarországon</i>	407
<i>Andrea Seidler: Freude und Tücken des Reisens: die Zips in einer Reisebeschreibung des späten 18. Jahrhunderts</i>	413
<i>Hermann Róbert: A második Mohács. Bem tábornok jelentése az 1849. augusztus 9-i temesvári csatáról</i>	427
<i>Vörös Boldizsár: Illés Béla „Guszzev-ügye” – avagy történelmi hitelesítés és hiteltelenítés cikkekkel és lábjegyzetekkel</i>	447

V. Állam és társadalom

<i>Majorossy Judit: Egy tekintélyes pozsonyi polgár: Friedrich Voyt († ca. 1521)</i> . . .	467
<i>Székely György: Lengyel–magyar párhuzamok a tudati és társadalmi változásokban 1500 körül</i>	485
<i>Pálffy Géza: A magyar királykoronázások történetének eddig ismeretlen alapforrása: a magyar tanácsosok 1561. évi javaslata a koronázások pozsonyi szertartásrendjéről</i>	489
<i>Molnár Antal: Az inkvizíció börtönében</i>	505
<i>Péter Katalin: A 16–17. század után nem következik utópia</i>	519
<i>Brigitte Malliard: Les paysans et la Loire au temps de la monarchie absolue</i> . . .	529
<i>Poór János: A Habsburg és a Romanov felvilágosult abszolútizmus ürügyén</i> . . .	543
<i>Kontler László: Felvilágosult tudás és birodalom: megközelítések</i>	553
<i>Dobszay Tamás: „...fű közt s ültetendő fák árnyékában maradtok”. Kölcsey lakásviszonyai Csekén</i>	563

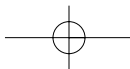
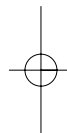
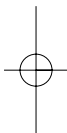
Tartalomjegyzék

<i>Zeidler Miklós</i> : Clair Ignác testgyakorlati iskolája	573
<i>Vesztróczy Zsolt</i> : Szlovákul is, nemcsak magyarul? (A Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület Zólyom megyei területi választmányának nyelvhasználati kezdeményezései)	589
<i>Varga Zsuzsanna</i> : Agrárgazdaság és vidéki társadalom az NDK-ban (Historiográfiai áttekintés)	597

VI. Határokon innen és túl

<i>Berend Nóra</i> : Korlátok és lehetőségek: a bevándorló nemesség a középkori Magyar Királyságban	607
<i>Gecsényi Lajos</i> : Menekült budai és pesti polgárok vitája Bécs város tanácsával 1534-ben	615
<i>Christophe Duhamelle</i> : Le Moulin de Gerterode. Une « frontière mouvante » en hommage à Péter Sahin-Tóth	627
<i>Czoch Gábor</i> : Lotaringiai kivándorlás Magyarországra a 18. században	637
<i>Klaniczay Gábor</i> : Találkozások az <i>Annales</i> -iskolával Magyarországon	647
<i>Ujváry Gábor</i> : Barátból ellenség? Angyal Dávid és Hóman Bálint kapcsolatáról	659

H. Németh István

A bécsi udvar várospolitikájának főbb jellemzői az osztrák tartományokban (16–17. század)*

A magyar történetírás a központosítást és az abszolutizmust a kora újkorra nézve egyaránt károsnak tekintette. A 19. században kialakult nemzeti történetírás az állam szerepét többnyire negatívan ítélte meg, hiszen azt idegennek tekintette. E nézet számára a hazai történelmi tudat „motorját” az erős rendiség jelentette, amelyre támaszkodva a nemzeti öntudatot tölthette meg tartalommal, valamint ezen – alapvetően újkori – ideológia (nacionalizmus, nemzeti öntudat) történeti háttéréként használhatta fel azokat a rendi törekvéseket, melyek a kora újkor három évszázadában az ország politikai életét erőteljesen befolyásolták. A rendiség és a nemzet összekapcsolása kétségtelenül már a kora újkorban megjelent, de a nemzet kifejezés ekkor még más (rendi) tartalommal töltődött fel, mint a 19. század politikai terminológiájában, valamint az azt támogató történetírásban. Ekkor ez a terminológia jóval szélesebb réteget érintett, alapvetően nem rendi, hanem ettől teljesen eltérő módon etnikai kiválasztódást feltételezett. Érthető tehát, hogy az erre összpontosító 19. századi történetírás azokat a korszakokat, amelyeket az erős központi hatalom jellemezett, a nemzet életét leírva negatívan, míg azokat az eseményeket, amelyek az erős (vagy erősnek tűnő) rendiség jegyeit viselték magukon, pozitívan értékelte. A központosító állam az úgynevezett „hazai királyok” idején ennek ellenére egyértelműen pozitív jelzőket kapott, ami egyértelműen arra utal, hogy az értékelést elsősorban az határozta meg, hogy melyik család uralkodott, és nem a központosító vagy abszolutista állam elvont fogalmát elemezték. E jelenség a hazai történelmi tudat egyik jellemzője, és azt nem egészen kedvezően alakító tényezője, hiszen az erős érzelmi töltet az objektív értékelést sokszor elhomályosítja, esetenként eleve lehetetlenné teszi.¹

* Sahin-Tóth Pétert történész pályája során kiemelten érdekelték az osztrák tartományok és a magyarországi történelmi események közötti párhuzamok. Ő maga is a lehető legobjektívebben kívánta vizsgálni ezt a – történelmi sztereotípiáktól sem mentes – korszakot és problémát, így mindig készen állt arra, hogy segítsen közösen gondolkodni, egy-egy problémára szakirodalmat találni, vagy egyszerűen csak lefordítani egy francia nyelvű tanulmányt vagy könyvrészletet, akár olyat is, ami őt éppen akkor nem érdekelte. Azt hiszem, ez a történelmi objektivitásra törekvés, tudásszomj (fordítás közben azonnal izgalomba jött az elé került témától) és mérhetetlen önzetlensége volt az, amit benne a legjobban tiszteltem és szerettem.

¹ A nemzet és haza viszonyának mindmáig alapvető összefoglalása: *Benda Kálmán*: A magyar nemzeti hivatástudat története a XV–XVII. században. Bp. 1937. és *Péter László*: Az Elbától keletre. Bp. 1998. A kérdéskör félreértésekkel teli összefoglalását lásd Vita a magyarországi osztálykülzelmekről és függetlenségi harcokról. Szerk. Pach Zsigmond Pál. Bp. 1965. E kérdéskörrel

Redite ad cor

A magyar várostörténet-írás is többnyire e zsákutcába jutott, amikor a városok és az állam viszonyát kutatta. A 16–17. század városfejlődését vizsgálva Szűcs Jenő egyértelműen negatívumként értékelte az állam beavatkozását, amit főként azzal jellemzett, hogy európai összehasonlításban az uralkodó elit a városokkal nem protekcionista politikát folytatott. Az önkormányzatok ellenőrzésével, valamint a gazdaságpolitikai döntésekkel nem a magyarországi ipart és városfejlődést támogatta, hanem éppen ellenkezőleg: tönkretette azokat. Miután a szerző e tanulmánya német nyelven jelent meg, így ez az elképzelés döntően befolyásolhatta az európai várostörténészeket is a magyar városok megítélésében.² Ez a szemlélet, miszerint a városok „önkormányzatiságának” nagysága egyben fejlettségük, prosperitásuk egyik fokmérője is, meglehetősen beleivódott a magyar várostörténettel kapcsolatos elemzésekbe. A középkort tekintve a szabad királyi városok esetében rendi önállóságuknak, a mezővárosok esetében pedig kivívott viszonylagos függetlenségük tekintetében az önálló – a szabad királyi városok esetében független –, illetve a földesúr által alig szabályozott/„beavatkozott” városi önkormányzatok működése a fejlődés egyik igen fontos alkotóeleme, a gazdasági prosperitás felgyorsulásának egyik kiindulópontja. Az önálló városi testületek megjelenését – mint a város életében bekövetkezett fontos közjogi lépést – azonban még nem tekinthetjük a városok gazdasági növekedés feltételének, csupán a lehetséges fejlődés egyik szakaszának.

Ha megvizsgáljuk azokat a városokat, amelyek ebben a korszakban jutottak szabad királyi városi ranghoz, kiderül, hogy a pusztai közjogi felemelkedésnek nem feltétlen következménye a gazdasági fellendülés. Debrecen a 16–17. század folyamán a Habsburgok uralta Magyar Királyság, az önállósult Erdélyi Fejedelemség és a török megszállás alatt lévő hódoltsági területek csomópontjában elhelyezkedve kiemelkedő szereplője volt annak a gazdasági kapcsolatrendszernek, melyet – Gecsényi Lajos kutatásainak köszönhetően – alig egy évtizede ismerhettünk meg.³ A város csak 1693-ban, a felszabadító háborúk vége felé nyerhette el a szabad királyi városok privilégiumlevelét, majd országgyűlési megerősítésére csak a következő században kerülhetett sor. Gazdasági fejlődését tekintve a város azonban nem kerülhette el azokat a negatív hatásokat, amelyek éppen ezekben az években érték. A felszabadító háborúk, majd a II. Rákóczi Ferenc által vezetett függetlenségi mozgalom hadieseményei, az ezekkel járó pusztítások a várost és annak gazdasági erejét rövidítették meg, és (ez a legfontosabb) éppen az a politikai szituá-

---

újabbban a hatvanas évek recepciójával gyökeresen szakító tanulmányt tett közzé Péter Katalin, lásd *Péter Katalin: A haza és a nemzet az ország három részre szakadt állapotára idején*. In: *Uő.: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*. (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 8) Bp. 1995. 211–233. A kérdéskör szakirodalmára vonatkozó összefoglaló bibliográfiát, lásd *Trencsényi Balázs – Zaszkaliczky Márton: http://www.ceu.hu/pasts/patriotism/biblioi.html; Péter L.: Az Elbától keletre i. m.*

2 *Szűcs Jenő: Das Städtewesen in Ungarn im 15–17. Jahrhundert*. In: *La renaissance et la réformation en Pologne et en Hongrie*. Szerk. Székely György – Fügedi Erik (Studia Historica 53.) Bp. 1963. 97–164.

3 *Gecsényi Lajos: Bécs és a hódoltság kereskedelmi összeköttetései a 16. században* (Thököly Sebestyén felemelkedésének háttéréhez). *Századok* 129. (1995) 767–790.; *Gecsényi Lajos: Bécs és Magyarország kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a 16–17. század fordulóján*. *Századok* 127. (1993) 469–484.

II. Tradíció és szakszerűség: a társadalmi és intézményi fejlődés útjai...

ció szűnt meg, ami a korábbi másfél évszázadban a város kereskedelmének virágzását táplálta: a Hódoltság–Magyar Királyság–Erdély gazdasági háromszögben elfoglalt különleges helyzete. A város ezzel együtt járó gazdasági összeköttetései és előnyei megcsappantak, és gazdasági szerepét a 19. században egyre inkább Nagyvárad vette át.⁴ A szabad királyi városi rang más esetben a város gazdaságának erősödését jelzi, hiszen Győr esetében éppen ez tette lehetővé a rang elnyerését.⁵ A középkorban szabad királyi ranggal vagy a ranggal járó előnyök nagy részével rendelkező települések közül sem mindegyik lett rögvest virágzó gazdaságú várossá.⁶

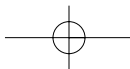
Ez az eszmefuttatás egyben megkérdőjelezi azt is, vajon a városi önkormányzatok állami ellenőrzése volt-e ténylegesen az okozója a városok hanyatlásának, gazdasági emelkedésük csökkenésének. A kétely nyomban megerősödik, ha megvizsgáljuk, hogy a többi nyugat-európai országban – ahol a városok nagy többsége valóban prosperált, a városi polgárság az adott ország fejlődésének jogos értékmérője – milyen politikai lehetőségekkel rendelkeztek a városok mint önkormányzati tényezők. Az európai trend szerint mindenhol az államok megerősödéséhez vezető folyamatokat figyelhetünk meg. Fernand Braudel egyenesen a városok „vereségéről” beszélt akkor, amikor a város és az állam viszonyát vizsgálta. Benyomásai szerint Európában a kora újkorig nem voltak nagyvárosok, azok csak a 16. századot követő két évszázadban születtek meg, hogy azután magukhoz ragadják a vezető szerepet. Ám „ez a megkésett, hirtelen fejlődés elképzelhetetlen lenne az államok törvényszerű előretörése nélkül”. A nagyvárosok ekkor a modern állam „gyártóinak” szerepét töltik be, de egyben az állam volt, ami létrehozta őket. Ezen összefüggés logikus következménye, hogy az addig zárt városi lét a 18. századra megszűnt, és helyét átadta a modern államba tagolt, ámde robbanásszerűen fejlődő városoknak.⁷ Nem véletlenül, hiszen e korszakban (16–18. század) a központosodó, majd egyre inkább az abszolutista jellegű államok kialakulásának lehetünk tanúi. A középkori struktúrájú városállamok ebben az időszakban kezdték elveszteni jelentőségüket, annak ellenére, hogy a korszakban még számos olyan államalakulat létezett Európa-szerte, amely egy-egy város hegemoniáján alapuló államként jelentkezett az európai hatalmak széles palettáján. Erre elsősorban abban az esetben került sor, ha az adott város valamilyest meg tudta őrizni addigi gazdasági-kereskedelmi pozícióit. Miután ezek a hagyományos városállami formációk elsősorban a Mediterráneumban (Velence, Genova, Firenze és a Mediterráneum más nagy városállamai, Ragusa stb.), illetve az egyre inkább háttér-

4 Elsőként erre Gyimesi Sándor hívta fel a figyelmet, elemzését azonban a 16–17. századi magyarországi várostörténetet vizsgálók nem építették be szervesen műveikbe. *Gyimesi Sándor: A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában.* (Funkcionális és strukturális változások Nyugat- és Kelet-Közép-Európa városhálózatában, különös tekintettel Magyarországra.) (Gazdaságtörténeti értekezések 7.) Bp. 1975. 140–141., 145.; *Bácskai Vera: Városok Magyarországon az iparosodás előtt.* Bp. 2002. 59. Nagyvárad szerepének növekedéséről lásd *Uő.: Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején.* Bp. 1988. 40.

5 *Balázs Péter: Győr a feudalizmus bomlása és a polgári forradalom idején.* Bp. 1980.

6 Gondolunk itt elsősorban az olyan kis városokra, mint Kisszeben, Modor, Bazin, Szentgyörgy stb.

7 *Fernand Braudel: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus, XV–XVIII. század.* A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen. Bp. 1985. 528–533.

Redite ad cor

be szoruló régiókban (Hansa) feküdtek, kezdték mind jobban elveszteni korábbi jelentőségüket. Firenze a 16–17. század során fokozatosan a Mediciek nevével fémjelzett hercegség központjává vált. A többi város pedig az abszolutista államok létrejöttével már csak a nagyhatalmak eszköze lett, jelentős politikai szerephez immáron nem vagy csak igen korlátozottan jutott.

E folyamatnak sok összetevője volt. A gazdasági, gazdaságpolitikai érdekek ezek közül a legfontosabbnak tűnnek. Az abszolutista jellegű állam gazdaságpolitikája ugyanis megkövetelte, hogy az állam maga is jelentős tényezőként lépjen a gazdaság szereplői közé. Az egyre inkább a merkantilizmus felé hajló államok e korszaktól kezdve mindinkább igyekeztek tudatosan befolyásolni a gazdasági folyamatokat, a gazdaság terén mind nagyobb politikai befolyásra szert tenni, és a gazdasági előnyöket mind jobban kiaknázni. A merkantilista államban azután maga az állam vált vállalkozóvá, az ország legnagyobb gazdasági szereplőjévé. A mediterrán városállamok, valamint a Német-római Birodalom birodalmi városai éppen emiatt szorultak egyre inkább háttérbe, hiszen a Német Birodalmon belül is mindinkább a területi alapokon szerveződő államok érdekei érvényesültek. A városok viszonylagos rendi és területi önállósága érthető módon mind jobban sértegette az uralkodók központosító törekvéseit is.

A városok visszaszorulását polgáraik és az állam újszerű viszonya is nagymértékben befolyásolta, hiszen a városoktól függetlenné váló, immáron csupán saját és nem városuk érdekeit képviselő nagy kereskedőtársaságok politikai és gazdasági érdekei az állam érdekeivel mind jobban összefonódtak. Az olyan nagyvállalkozások, amelyek elsősorban a gyarmatok kiaknázását tűzték ki célul (és amelyek ekkor már nem egyes városokhoz, hanem nagy társaságokhoz kötődtek), szükségszerűen a legszorosabb kapcsolatot tartották fenn az anyaállam vezető politikai köreivel. Az állam vezetőinek érdeke kiemelten fontos szerepet játszott, hiszen a gyarmatok gazdasági kiaknázása a politikai kormányzattal igen szorosan összefüggött. Ez olyan tényezőkben is megnyilvánult, hogy például a kora újkori diplomácia mind gyakrabban alkalmazta (főként a 17. századtól kezdve) a tengeri blokádot, a gazdasági hadviselést, amely legtöbbször nyilvánvalóan a nagy kereskedőtársaságok érdekeit képviselte.⁸ E folyamatok egyben megkérdőjelezik a várospolitika hagyományos szempontjait, és így a polgárság politikai befolyásának értékelését. A Nyugat-Európa nagyvárosaiban kialakuló, mint láthattuk, lakóhelyüktől mintegy független nagyvállalkozók ekkoriban hoztak létre egy, a rendiségtől mind függetlenebb réteget, a nem rendi, hanem gazdasági alapokon szerveződő polgárságot. Mivel e réteg valóban világereskedelmi és nem egy adott városhoz kötődő érdekhálózatot épített ki, ezért a nyugat-európai városokban a kora újkor századaiban a polgárság politikai befolyása a városoktól mind függetlenebbé vált. Ez azt jelenti, hogy az egyes városok rendi

8 Összefoglalóan lásd *Charles Tilly: Entanglements of European Cities and States, Cities and the Rise of States in Europe, a.d. 1000 to 1800* Szerk. Charles Tilly – Wim P. Blockmans. San Francisco–Oxford 1994. 1–27.; *Hans Pohl: Economic Powers and Political Powers in Early Modern Europe: Theory and History*. In: *Poteri economici e poteri politici secc. XIII–XVIII. Atti della „Trentesima Settimana di Studi” 27 aprile–1 maggio 1998*. Szerk. Simonetta Cavaciocchi. (Istituto Internazionale di Storia Economica „F. Datini” Prato, Serie II – Atti delle „Settimane di Studi” e altri Convegna 30.) Firenze 1999. 55–78.

II. Tradíció és szakszerűség: a társadalmi és intézményi fejlődés útjai...

jellegű fellépése immáron nem fokmérője a városokban élő polgári réteg politikai érdeképviseletének.⁹

Az osztrák várostörténet hagyományosan szintúgy erősen alkotmánytörténeti jellegű, mint a magyar, így a városok önkormányzatiságának vizsgálata annak kiemelt területei közé tartozott. A 20. század közepén több szakdolgozat és disszertáció készült, amelyek egyes ausztriai városok igazgatástörténetét vagy egyes igazgatási szervek történetét mutatták be. Az első ilyen jellegű értekezés még a második világháború előtt született meg. Otto Brunner 1929-ben kiadott disszertációjában Bécs pénzügyigazgatását dolgozta fel a kezdetektől a 16. század elejéig. Brunner tanítványai közül kerültek ki a többi, háborút követően megvédett munkák szerzői.¹⁰ A jogtörténész-tanár 1955-ben megjelent tanulmányában az osztrák tartományokban megfigyelt várospolitikai jellemzőket mutatja be, majd néhány év elteltével ezeket a jelenségeket a Német-római Birodalom birodalmi városait is bevonva vizsgálta, és mutatta be az abszolutista állam és a városok viszonyának főbb jellemzőit.¹¹

Az osztrák tartományok városait vizsgáló szakdolgozatok és disszertációk nagy hangsúlyt fektettek a polgármesteri tiszt létrejöttére, ami egyben az adott város vezetésének önállóságát is szavatolta. A bíró ugyanis mindvégig az uralkodó, illetve a (fő)herceg és kormányzati szerveik alá tartozott, de a legtöbb osztrák tartományban csupán a városban előforduló igazságszolgáltatási feladatokat látta el.¹² A 14. században jelent meg a városi tanács, majd a 15. században általánosnak tekinthető a városok élén a polgármester, akit az uralkodótól függetlenül, a község (Geschworene) szavazata alapján választottak meg. A tartományi városokban ez a tisztség már a 13–14. században megjelent, az egyházi városokban először a 14. század végén találkozunk vele, majd a 15. század második felében terjedt el. Stájerben 1444-ben Graz, 1461-ben Leoben, 1481-ben Judenburg esetében vannak adatok arra, hogy polgármester állt a város élén.¹³ Karintia ez alól – úgy tűnik –

9 Erre és a téma szakirodalmára bővebben, lásd *H. Németh István: Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. (A felső-magyarországi városszövetség.)* I. Bp. 2004. 45–70.

10 *Otto Brunner: Die Finanzen der Stadt Wien von den Anfängen bis ins 16. Jahrhundert. (Studien aus dem Archiv des Stadt Wien 1/2.)* Wien 1929.; *Uő.: Städtische Selbstregierung und neuzeitlicher Verwaltungsstaat in Österreich. Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht* 6. (1955) 221–249.

11 *Uő.: Städtische Selbstregierung i. m.; Uő.: Souveränitätsproblem und Sozialstruktur in den deutschen Reichsstädten der früheren Neuzeit. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 50. (1963) 329–360.

12 *Karl Gutkas: Das Bürgermeisteramt in den niederösterreichischen Städten während des Mittelalters. Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs* 14. (1961) III–121.; *Wolfgang Dichtl: Stadtherr und bürgerliche Selbstverwaltung in Klagenfurt. Phil. Diss. Wien* 1970. 31–33.

13 *Felix Czeike: Das Wiener Bürgermeisteramt im Hoch- und Spätmittelalter. In: Wiener Bürgermeister im Spätmittelalter. Szerk. Uő. – Richard Perger – Hans Hülber – Walter Aspernig – Wolfgang Mayer (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte 7.)* Wien 1980. 3–16.; *Gutkas, K.: Das Bürgermeisteramt i. m. III–121.; Uő.: Das Städtewesen des österreichischen Donauländer und der Steiermark im 14. Jahrhundert. In: Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert. Entwicklungen und Funktionen. Szerk. Wilhelm Rausch. (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 2.)* Linz/Donau 1972. 229–250., főként 234–237.

Redite ad cor

kivétel, itt ugyanis (a magyarországi városokhoz hasonlóan) a bíró volt a legfőbb méltóság, és az ő uralkodótól független választása jelentette a városok önkormányzatának függetlenségét.¹⁴ Klagenfurtban csak 1584-ben találkozunk először a polgármester tisztevel. Ekkor még a város és a választott község jelölte ki, de a karintiai rendek, valamint a Burggraf megerősítése már ekkor szükséges volt.¹⁵

Az osztrák tartományok mindegyikére azonos vonalú várospolitikája jellemző a 16–17. század folyamán mindvégig, de ez nem jelentette azt, hogy minden tartományban és minden egyes városban azonos időben ugyanolyan intézkedések lettek volna érvényben. A városok központosítására, az abszolutista jellegű kormányzati beavatkozások elindítására városenként más-más időben kerülhetett sor. Ez az adott város és tartomány pillanatnyi politikai viszonyaitól éppen úgy függött, mint a városok rendi hovatartozásától.¹⁶ 1520 szeptemberében V. Károly rendelete már egységesítésre törekedve az összes osztrák városnak szólt. Eszerint a városok tisztújításának úgy kellett volna történnie, hogy három biztost küldenek a városokba, akik a választáskor leadott szavazatokat összegyűjtik, és lepecsételik, majd a kormányzatnak elküldik: ezzel az esküdteket lényegesen nagyobb mértékben lehetett ellenőrizni és befolyásolni.¹⁷ Az 1522. évi bécsújhelyi ítélet és az azt követő városi rendtartás (1526) alapvetően változtatta meg a városok, de más rendek helyzetét is, előbbieket egyértelműen az uralkodó befolyása alá kerültek. Miután a tartományi kormányzatban egyetlen városi ülnök sem foglalt helyet, a városok politikai helyzete a 16–17. század folyamán erőteljesen megváltozott. A változás pedig elsődlegesen az adózás területén érezte hatását, ugyanis (a magyarországi városokhoz kísértetiesen hasonló módon!) a városok hadi- és adóterhei egyre nőttek. Az osztrák tartományok városai a következő rendi kategóriákba sorolhatók:

1. Főhercegi városok (landesfürstliche Städte), amelyek egyben a negyedik rendet alkották.
2. Azok a városok, amelyek valaha főhercegi városok voltak, de most már a rendi gyűlésen nem vettek részt, nem voltak a negyedik rend tagjai, és így főhercegi kamarabirtokokká (landesfürstliches Kammergut) váltak.
3. Földesúri városok.

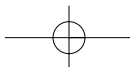
Az alsó-ausztriai városokat a tartományi gyűlésekre először a 15. század végén Hunyadi Mátyás, majd I. Miksa hívta meg. Önálló rendként I. (II.) Mátyás 1610-ben ismerte el őket. (Magyarországon a rendek törvényi szabályozása szintén ebben az időben, az 1608. évi országgyűlésen történt meg!) A rendi gyűlésen azonban meglehetősen kis befolyásuk volt. A városok rendi jogai még a többi rendével sem egyeztek meg, amit az is jól mutat, hogy ameddig 1568–71-ben II. (I.) Miksa a nemeseknek és alattvalóiknak szabad vallás-

14 *Wilhelm Neuman*: Landesfürst, Stadtherren und Städte Kärntens im 14. Jahrhundert. In: *Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert. Entwicklungen und Funktionen*. Szerk. Rausch, Wilhelm. (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 2.) Linz/Donau, 1972. 325–345.; *Karl Lax*: Die Stadtrichter und die Bürgermeister zu Gmünd in Kärnten. *Carinthia I.* 160. (1970) 824–828.; *Dichtl, W.*: Stadtherr und bürgerliche Selbstverwaltung i. m. 31–33.

15 Uo. 33–40.

16 A sokszínűségre lásd *Bettina Tichelmann*: Das Bürgermeisteramt in den österreichischen Ländern seit dem hohen Mittelalter. Diplomarbeit. Wien 2001.

17 *Brunner, O.*: Städtische Selbstregierung i. m. 235–237.

II. Tradíció és szakszerűség: a társadalmi és intézményi fejlődés útjai...

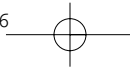
gyakorlatot engedélyezett, addig ezt ekkor és 1579-ben hozott rendeletében is a városok esetében erősen korlátozta.¹⁸

A várospolitikai intézkedések egyik legfontosabb eleme az I. Miksa halála után az uralkodó főhatalma ellen fellázadó Martin Siebenbürger (Mert Kapp) bécsi polgármester és a hozzá csatlakozó tanácsosok mozgalmának következménye volt. Az I. Ferdinánd által 1522-ben elítéltetett bécsi tanács megrendszabályozására 1526-ban új városi rendtartást vezettek be, ami széles körű ellenőrzési jogokat biztosított az uralkodó számára a városok felett. Ebben az értelemben az uralkodók szabadon rendelkezhetek a városok vallási ügyeivel is a *cuíus regio, illius et religio* elv alapján. Ennek ellenére a 16. században a városok vallási ügyeibe az uralkodók és a rendek csak csekély mértékben szóltak bele.¹⁹ A bécsi városrendeletéről több tanulmány jelent meg, melyek mindegyike erősen hangsúlyozta annak önkormányzat-ellenességét.²⁰ A rendezés azonban – jóllehet sokan ezt hangsúlyozták korábban – nem a városok privilégiumait és önkormányzatukhoz fűződő jogait semmisítette meg, hanem a kamarabirtoknak is tekintett város(ok) gazdálkodását kívánta javítani, valamint az elszámolásokat átláthatóbbá tenni. Ezzel együtt a rendtartás a bécsi lázadásban vezető szerepet játszó választott község helyzetét is szabályozta oly módon, hogy a választott község helyébe léptette a kötött számú esküdttől álló külső tanácsot. Ezzel sokkal szabályozhatóbb, kézben tarthatóbb testületet hoztak létre. A városi rendezés egyben élesen elválasztotta a polgármester és a bíró hatáskörét, utóbbit elsősorban az elszámolások és a törvénykezés legfontosabb és egyedüli vezetőjévé avatva. Ezzel együtt a 18. században általánosnak tekinthető törekvés, miszerint az *iudicium*, a *politicum* és az *oeconomicum* élesen elválasztódik egymástól, egyik kiindulópontjának is tekinthető ez a – egyébként spanyol mintákat sejtető – várospolitikai alapdokumentum. A rendelet egyben tisztázta azoknak a helyzetét is, akik nem tartoztak a polgársághoz

18 *Karl Gutkas*: Stadt und Herrschaft in Niederösterreich im 16. und 17. Jahrhundert. In: Bericht über den 8. österreichischen Historikertag (Veröffentlichungen des Verbandes österreichischer Geschichtsvereine 16.) Wien 1965. 59–76.; *Andrea Pühringer*: Contributionale, Oeconomicum und Politicum. Die Finanzen der landesfürstlichen Städte Nieder- und Oberösterreichs in der Frühneuzeit. (Sozial- und wirtschaftshistorische Studien 27.) Wien 2002. 56.

19 *Holda Hauke*: Die Bürgermeister der Doppelstadt Krems-Stein um die Zeit des dreissigjährigen Krieges. Phil. Diss. Wien 1964.

20 *Hans Voltelini*: Die Wiener Stadt- und Stadtgerichtsordnung Ferdinands I. von 1526. Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Stadt Wien 9–10. (1929–30) 105–121.; *Heinrich Demelius*: Stadtrichter contra die von Wien. Ein Beitrag zur Wiener Geschichtsverfassung im 16. Jahrhundert. Anzeiger der phil.-hist. Klasse der österreichischen Akademie der Wissenschaften 90. (1953) 145–161.; *Helmuth Größing*: Die Stadtordnung von 1526 und ihre Bedeutung für die Wiener Verfassungsgeschichte. Hausarbeit am Institut für österreichische Geschichtsforschung. Wien 1968.; *Franz Baltzarek*: Die Stadtordnung des Ferdinands I. und die städtische Autonomie im 16. Jahrhundert. In: Wien an der Schwelle der Neuzeit. Szerk. Uő. – Csendes Peter – Grete Mecenseffy – Richard Perger – Karl Vocelka – Jan Vyslouzil. Wien 1974. 31–43.; *Herbert Knittler*: Die Städtepolitik Ferdinands I. Aspekte eines Widerspruchs? In: Kaiser Ferdinand I. Aspekte eines Herrscherlebens. Szerk.: Martina Fuchs – Alfred Kohler (Geschichte in der Epoche Karls V. 2.) Münster 2003. 71–86.

Redite ad cor

rendi értelemben. Az éppen ekkor kialakuló állandó rezidencia létrejötte miatt ez utóbbi pont lényeges elemévé vált a város és a későbbi császári udvarban szolgálok közötti állandó ellentéteknek. (E jelenségek Magyarországon is jelentős szerepet kaptak a városok elnyomását elemző tanulmányokban.) Újdonság volt a városi ügyész tiszte is, aki teljesen az uralkodó érdekeit képviselte, tisztán uralkodói tisztviselő volt Bécsben.²¹ Utóbbi egyébként a 16. század utolsó harmadától szinte az összes osztrák tartományi városban szerepet kapott, elsősorban mint az uralkodó által elrendelt ellenreformáció egyik helyi megbízottja.²² A bécsi városi rendelet ezzel együtt számos olyan területen rendezte a város ügyeit, amelyeket a magyarországi várospolitikára a 17. század utolsó harmadától kezdve nálunk újdonságként kezeltek, mint a városi számadások pontos és ellenőrizhető vezetését, a gazdálkodás racionalizálását célzó intézkedéseket, az árva- és szegényügyben bevezetett egységes szemléletű szabályozást.²³ A rendelkezés nem csupán a kiadások ellenőrzését végezteti el, hanem minden építkezéssel kapcsolatban ellenőrzést gyakorol olyannyira, hogy a terveket és előzetes számításokat is be kellett nyújtani az alsó-ausztriai kormányzat részére.²⁴

Már az 1526-ban bevezetett bécsi városi rendtartásból is kitűnik, hogy Bécsnek az uralkodók várospolitikájában különleges szerep jutott. Miután Bécs egyben az udvar székhelye is volt, sokkal erőteljesebben érvényesültek azok a törekvések, amelyek általában más tartományokban és városokban csak lassan, nem egyöntetűen váltak valóra.²⁵ Bécs esetében érdemes felidézni, milyen körülmények között tudta a város önmagát szabályozni és irányítani, milyen politikai szabályozások közepette tudta önkormányzatát felállítani. A város kétségtelenül legfontosabb személye a polgármester volt. Személye azonban nem múltott teljesen a polgárjoggal rendelkezők választásán. 1396-tól az uralkodónak a választást jóvá kellett hagynia, a 16. század elejétől, az 1517. évi városjog kiadását követően az uralkodó ellenőrzése e téren még szigorúbbá vált: a polgármester legfeljebb 3 évig viselhette e tiszttét, 1520-tól pedig három kamarai biztos jelenlétében történt a választás. Az 1526. évi városi rendtartás szerint a bécsi önkormányzat a 100 fős választott községből (Genanntnen) állt, akik közül választották a 12 fős belső tanácsot és a szintén 12 főből álló városi törvényszék esküdtjeit. A polgármestert az uralkodó jelöltjei közül kellett választani. A hivatali időt 1532-ben 2 évben jelölték ki. Járandóságait 1575-ben rendezték, elsősorban azzal a céllal, hogy a polgármester döntéseit ne lehessen ajándékokkal befolyásolni, majd 1650-ben egyösszegű fizetést állapítottak meg. I. Lipót 1665-ben elrendelte a polgármester választásakor a titkos szavazást, 1731-ben III. (VI.) Károly pedig a városbíró és a polgármester viszonyát úgy szabályozta, hogy két évente helyet kel-

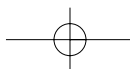
21 Baltzarek, F.: Die Stadtordnung i. m. 35–41. A magyarországi jelenségekre összefoglalóan lásd H. Németh I.: Várospolitikai i. m. passim.

22 Elfriede Rankl: Der Finanzhaushalt der Stadt Wien im Zeitalter von 1540 bis 1570. Phil. Diss. Wien 1954. 9–13.; Hauke, H.: Die Bürgermeister i. m. 20–35.

23 A bécsi városi rendtartás kiadását lásd Tomaschek Johann Adolf: Die Rechte und Freiheiten der Stadt Wien. Bd. II. Wien 1879. 131–159.

24 Brunner, O.: Die Finanzen der Stadt Wien i. m. 42–43.

25 Bécs és a bécsi udvar viszonyára újabban lásd Ein zweigeteilter Ort? Hof und Stadt in der Frühen Neuzeit. Szerk. Susanne Claudine Pils – Kan Paul Niederkorn. (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte 44.) Wien 2005.

II. Tradíció és szakszerűség: a társadalmi és intézményi fejlődés útjai...

lett cserélniük. II. József 1783-ban bevezetett igazgatási reformját követően 1850-ig három személy állt a város élén: a polgármester, aki in publico-politicis et oeconomicis ügyekben volt illetékes, míg két alpolgármestere a bűnügyekben, illetve a polgári peres ügyekben.²⁶ A bécsi városbíró ellenben egyértelműen az uralkodó, illetve a tartományi kormányzat választottjaként működött, csak 1554-től volt kötelező, hogy a városbírónak bécsi polgárjoga legyen, és mint ilyen elsősorban bírói funkciót töltött be.²⁷

A Bécsre érvényes szabályozás, valamint annak 1564-ben történt megerősítése az osztrák tartományok városaiban csak részlegesen és később érvényesült. A városok az I. Miksa, valamint a főként az I. Ferdinánd által bevezetett intézkedések hatására a kamarai igazgatás erőteljes befolyása alá kerültek. Krems esetében egy 1564. évi oklevél szerint a fejedelem „*sovil si derselben in gebrauch sein*”. A városi tisztviselők választásakor az uralkodó „*wiewol wir als regierennder lanndsfurst diseselben personen nach unserm gevallen verannndern möchten*”. Ez különös jelentőséget kapott az ellenreformáció idején, amikor a kormányzat igyekezett a tanácsosi helyeket katolikusokkal feltölteni, nem utolsósorban azért, hogy a tanács is támogassa a katolikus intézményeket. Khlesl bíboros nevéhez kapcsolható az első ilyen közvetlen beavatkozás, amikor Dechant Villanus biztos jelentésére, miszerint „*katholisch ist deren durchaus keiner, die Wahl ist nicht zu beeinflussen*”, tartományi bizottságot jelölt ki, amelyik a városok privilégiumait felülvizsgálta. A kormányzat befolyását jelzi, hogy a 17. században számos volt protestáns konvertált, illetve a kremsi plébános által jelentett kisszámú katolikus közül a század első negyedében öt személy a város polgármestere is lett. Még 1613-ban is csak 30 főre becsülték a katolikusok számát, ezért a tartományi kormányzat igyekezett erősíteni a katolikusokat körmenetek szervezésével, amire elvárták volna a protestáns tanácsosokat. Mátyás főherceg csak katolikusok számára engedélyezte a házvásárlást. A 16. század végétől vannak arra esetek, hogy a tisztújításba is bele kívántak szólni, de e törekvéseknek a tanács általában ellenállt. A 17. század első negyedében ezek a törekvések gyarapodtak. Mátyás 1615-ben új kormányzást vezetett be a város életébe, aminek következtében a városi tanács az igazgatási szisztéma legalsó szintű szervévé vált.²⁸

A város élére tartományúri városi ügyészt neveztek ki (1606. március 9.), akinek elsődleges feladata volt a katolikus vallást erősíteni, az evangélikus lelkészeket akadályozni és kiűzni, Ernő főherceg iskolarendtartását bevezetni, és általában gondoskodni, hogy „*fürstliche obrigkeit ehr und nuz*” erősödjék. Az ügyész felügyelte a tanácsot, de szavazati joga nem volt. Háborús időkben az ügyész a tanáccsal együtt látta el a kulcsok, a tűzérési szertár és a bástyák őrzésének feladatát. A városi ügyész felelt a város erődítéséért, a hadszertár és az ágyúk, a tűzérési felszerelés, valamint az élelmiszer biztosításáért. A városi ügyész tisztét uralkodói tisztviselő töltötte be, aki a kremsi Schlüssellamt és a Wassermaut vezetői mellett gondoskodott az uralkodói érdekekről. A kremsi tisztújítást 1612-ben ellenőrző két biztos jelentése maradt fenn, amiben a választás mellett különös figyelmet szenteltek a városi árvaháznak, valamint az egyház és az árvák vagyóná-

²⁶ Historisches Lexikon Wien. Szerk. Felix Czeike. Bd. I. Wien 2004. 507–510.

²⁷ Uo. Bd. VI. 302–03.

²⁸ A kremsi ellenreformáció és a tanács közötti kapcsolatokra lásd Franz Schönfellner: Krems zwischen Reformation und Gegenreformation. (Forschungen zur Landeskunde von Niederösterreich 24.) Wien 1985.

Redite ad cor

nak. Ezt már 1603-ban előírták a biztosoknak, és emellett még azt is: ügyeljenek arra, hogy a tanács pontosan vezessen számadásokat („*ordentliche Raitungen*”). A városi ügyészt a város bevételeiből fizették, évente 300 forint jövedelmet húzott.²⁹

A 16–17. század fordulóján Melchior Khlesl vezetésével az ellenreformáció jegyében még nagyobb befolyást szereztek a városi igazgatásban, amikor az uralkodó biztosok erőteljes nyomást gyakoroltak a bíró- és tanácsválasztáskor.³⁰ Alsó-Ausztriában a legtöbb helyen a katolikusok polgárjogszerzését támogatták, valamint a bíró és a tanács tagjai egyaránt katolikusok voltak. Néhány helyen ez lázongáshoz vezetett, és Bécsben 1579-ben emiatt petíciót is benyújtottak a tartományi kormányzathoz. 1581-ben ezzel együtt megtiltották, hogy a bíró, illetve a rendi gyűlésre elküldött követek evangélikusok legyenek. 1585-ben felszólították az összes várost, hogy térjenek vissza a katolikus egyházba, egyben megtiltották, hogy az akatolikusok polgárjogot kapjanak, és az istentiszteleteket is akadályozták.³¹ Sok városban keményebb eszközökhöz is nyúlt a kormányzat. Bécsújhely, Bruck és Tulln esetében nyilvánosan kiűzték az evangélikus polgármestert, a tanácsosokat és a jegyzőt. Ennek következményeként 1608-ban a városok már a katolikus rendekkel együtt hódoltak az uralkodónak. 1619-ben ismételten elrendelték a városok tisztújításának ellenőrzését.³² Bécsújhely esetében 1588 októberében Khlesl maga jött el a dombra misét celebrálni, majd október végén tartományi biztos érkezett a városba, akinek elsődleges feladata volt, hogy a reformációellenes dekrétumot kihirdesse a városban. November 3-án a belső tanácsnak el kellett ismernie a dekrétumot, de négy tanácsos ezt nem vállalta, majd ezt követte Khlesl parancslevele, mely szerint a tanács tagja csak katolikus lehet. 1588. december 4-én azonban a külső tanács és a választott község a dekrétumot elutasító egyik tanácsost, Georg Preydlt választotta polgármesternek a katolikus Zachäus Portenschlag ellenében. 1589 februárjában azonban Khlesl uralkodói parancsra Preydl helyére mégis Portenschlagot helyezte vissza a város élére, majd márciusban Ernő főherceg parancslevele szerint minden akatolikusnak el kellett volna hagynia a várost, ami a Preydl vezette ellenzéknek tevékenysége miatt csak részlegesen valósult meg.³³

Freistadt (Felső-Ausztria) esetében a 16. század végén új városi rendtartást vezettek be, amely többek között előírta, hogy a polgármestert a tanács legöregebb tagjai közül kell választani, de három évnél nem hosszabb időre. Az 1600. március 17-én kibocsátott rendelet szerint a hét felső-ausztriai városban a választásnak az uralkodói biztos jelenlé-

29 Hauke, H.: Die Bürgermeister i. m. 7–35.

30 Összefoglalóan lásd *Martin Scheutz*: Kammergut und/oder eigener Stand? Landesfürstliche Städte und Märkte und er „Zugriffjder Gegenreformation. In: Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie. Szerk.: Rudolf Leeb – Susanne Claudine Pils – Thomas Winkelbauer. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 47.) Wien–München 2007. 311–339., 316–322.

31 *Friedrich Schragl*: Glaubensspaltung in Niederösterreich. Beiträge zur niederösterreichischen Kirchengeschichte. (Veröffentlichungen des Kirchenhistorischen Instituts der Katholisch-Theologischen Fakultät der Universität Wien 14) Wien 1973. 57.

32 Gutkas, K.: Stadt- und Herrschaft i. m. 59–76.

33 Eveline Lindner: Wiener Neustädter Bürgermeister im 17. Jahrhundert. Georg Christoph Preydl (1634–1641), Georg Holzner (1642–1647), Christoph Kischinger (1648–1663). Phil. Diss. Wien 1975. 9–10.

II. Tradíció és szakszerűség: a társadalmi és intézményi fejlődés útjai...

tében kellett megtörténnie. A biztosok elsősorban a katolikusok közül választottak tanácsstagokat, illetve polgármestert, de sok esetben a választás időpontját is megváltoztatták. 1601-ben újabb rendtartás lépett érvénybe, amely szerint polgármestert egyedül a tanácsból és a bírók közül lehetett választani, és a kinevezése két évre szólt. 1609-től az úgynevezett *Kapitulationsurkunde* következtében ismételten szabad választásokra kerülhetett sor, és a biztosokkal sem találkozunk. Mátyás halálát követően újra választási biztos felügyelete mellett történt a választás, és a városi tisztviselőket nem a tanács, hanem a polgármester és a bíró jelölte ki. A biztos állandó jelenléte 1628 után datálható. A 30 éves háborút követően a választási biztos immáron nemcsak a választandó személyeket ellenőrizte, hanem a polgárok katolikus hitét, a városi tisztviselők vagyont és azok számadásait is. A biztos a választásról jelentést írt, a választás jogosságához pedig immáron uralkodói megerősítésre volt szükség. A megnövekedett költségek miatt 1646-tól a választásokra csak minden második évben került sor. A választási biztos ettől kezdve már statútumokat is hozott, például a város gazdálkodásáról vagy a tanácsülések rendjéről. Új városi rendtartást vezettek be 1690-ben, mely szerint a városi tisztviselőket már nem a városi testületek, hanem az uralkodó jelölte ki. Ez a rendtartás írta elő továbbá a polgármester, a bíró, a tanács és más városi tisztviselők feladatait. A polgármester más tisztséget emellett nem vállalhatott, felelősséggel tartozott a városi tisztviselőkért és azok számadásaiért, ellenőriznie kellett a számadásokkal megbízott testületet, és hetente kétszer tanácsulást kellett tartania.³⁴

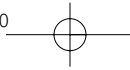
Láthattuk, hogy az osztrák tartományokban a városok tisztújítására küldött biztosok intézménye igen korán megjelent. Krems esetében már a 15. század közepétől (1463/64) rendelkezünk adatokkal, hogy a kormányzat évente két biztost küldött ki, hogy az újonnan megválasztott tanács letegye az uralkodónak járó esküt. A biztosok mindig hivatalnokok voltak, tehát nem rendi, hanem tisztán uralkodói, állami felügyeletről beszélhetünk. A 16. század utolsó évtizedétől a biztosok feladata alapvetően megváltozott, mivel ezt követően a tanács megfelelő összetételére, valamint az evangélikusok visszaszorítására kellett ügyelniük. Otto Brunner véleménye szerint ekkor a biztosok „hűségeskü-biztosokból választóbiztosokká” váltak.³⁵ Az osztrák tartományok más városaiban is hasonló módon korlátozták a városok szabad választási jogát. Linz esetében 1592-től történt a tisztújítás uralkodói választóbiztos jelenlétében. 1603-tól katolikusok foglalhattak helyet a tanácsban, de 1609-től ismételten szabad választásokat engedélyeztek. 1629-ben pedig ismételten elrendelték, hogy a választásnál egy biztos mindig legyen jelen, akinek elsődleges feladata a katolikus többségű vezetés kialakítása volt.³⁶ Krems esetében is minden egyes alkalommal a választás előtt parancsot kaptak a városok a császári biztos megérkezéséről. A biztosok kiválasztásánál szempont volt, hogy katolikusokat nevezzenek ki, mint például St. Pöltenben, ahol rendszerint a közeli kolostorból két prelátust bíztak meg. Krems esetében 1589-ből való az első dokumentum, amely arról tanúskodik, hogy a városi

34 Heidelinde Klug: Studien zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte von Freistadt bis 1740. Phil. Diss. Wien 1960.; Tichelmann, B.: Das Bürgermeisteramt i. m. 50–54. Karintiára lásd Dichtl, W.: Stadtherr i. m. 33–40.

35 Hauke, H.: Die Bürgermeister i. m. 7–35.; Brunner, O.: Städtische Selbstregierung i. m. 240–242.

36 Georg Grüll: Das Linzer Bürgermeisterbuch. Linz 1959.; Tichelmann, B.: Das Bürgermeisteramt i. m. 55–68.

Redite ad cor

ügyész egyben a császári biztos szerepét is betöltötte. Ezt a tisztelet azonban csakis egy katolikus egyházi személlyel vagy egy megbízható katolikus nemessel együtt láthatta el. Ezt a szerepet 1625-től az alsó-ausztriai kormányzat egy tanácsosa töltötte be.³⁷

A biztos a 17. század elejétől kezdve jelentést nyújtott be a város pénzügyigazgatásáról és gazdálkodásáról, valamint állandó kontrollt gyakorolt a városra. Az első jelentések (1595, 1603) általában a katolikusok helyzetéről szólnak. Az 1633-ból fennmaradt jelentés 12 pontban tárgyalja Krems belpolitikai problémáit. Az 1638-as utasítás a vallási kérdések mellett a beneficiumokkal, ispotályokkal és más gazdasági ügyekkel foglalkozik. 1651-ben a polgármester, a bíró és a tanács, valamint az árvapénztár, a polgári ispotály, a városi tisztségviselők és a polgárok adózása volt a legfontosabb szempont. A 17. században Kremsben működő biztosok is elsősorban gazdasági feladatokat végeztek, az általuk lefolytatott vizsgálatok pedig a hatékonyabb adóbehajtást szolgálták.³⁸ Alsó-Ausztriában 1630-tól a városi biztosok a városi számadásokat minden esetben ellenőrizték.³⁹ A 17. század közepétől kezdve kialakult rendszer szerint a tisztviselőket a biztos jelenlétében választották meg, rajta keresztül a tartományfejedelem fenntartotta magának a jogot, hogy elismerje vagy elvesse a választást. Ez utóbbira azonban csak igen ritkán került sor, csak addig, amíg protestáns polgárok is részt vettek a tanácsban és a hatalomban. A császári biztos jelenlétével a választás időpontja is gyakran megváltozott. Maga a választás nem történhetett meg a biztos, valamint a restaurációt elrendelő uralkodói parancslevegél nélkül. Sokszor előfordult azonban, hogy az uralkodói jóváhagyás késett. Ez esetben addig a megválasztott testület ideiglenesen működött.⁴⁰

A választási biztos elsődleges feladata általában a választás lefolytatása volt, de emellett az összes városi tisztséget felügyelnie kellett. Emellett az éves tisztújítás alkalmával, még a választást megelőzően ellenőriznie kellett a városi tisztviselők számadásait, emellett pedig a város általános állapotát is meg kellett ismernie az alábbi területeken:

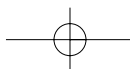
- vallási viszonyok,
- az egyházak és a templom állapota,
- a városi ispotály és annak birtokainak állapota,
- a városi polgárság általában,
- hány személy foglal helyet a belső és a külső tanácsban, és milyen egyéb hivatalok vannak,
- mennyi templom és lelkészség van a városban, és azoknak milyen birtokaik vannak,
- a lelki gondozás milyen és milyen panaszok, sérelmek vannak a plébánossal szemben,
- milyen állapotban vannak a házak,
- milyen állapotban vannak a város falai és erődítései,
- az adózás hogyan történik,
- az adószedés állapota milyen,
- az árvák vagyonát hogyan kezelik,
- egyéb speciális, évente változó kérdések.

37 Brunner, O.: Städtische Selbstregierung i. m. 238–240.

38 Uo. 7–35.

39 Gutkas K.: Stadt- und Herrschaft i. m. 59–76.

40 Astrid Troll: Ein Beitrag zur Geschichte der landesfürstlichen Stadt Brück an der Leitha (von 1618 bis zum Beginn des 18. Jahrhunderts). Phil. Diss. Wien 1965. 61–62., 68–70.

II. Tradíció és szakszerűség: a társadalmi és intézményi fejlődés útjai...

A választás menete szerint a városok kocsit küldtek a választóbiztos elé a választást megelőző egy-két nappal, és általában ajándékot is vittek, leggyakrabban bort. Az ajándékok önkéntes jellege hamarosan megkövetelt, és pontosan megszabott mértékűvé és jellegűvé vált, és az elszállással és ellátással együtt a választási biztos jelenléte magas költségeket is okozott a városnak. Bruck/Leith esetében 1674-ben például 90 forintot, de Linz 1684-ben 500 forintot fizetett a biztos ottlétével kapcsolatban. Érthető tehát, ha a városok vezetésének érdeke a kormányzat elvárásaihoz alkalmazkodott, és a választásokra (Linz esetében 1660-tól) már csak kétfévente került sor.⁴¹

Említettük már, hogy az osztrák tartományokban igen korán elkezdődött a városok gazdálkodásának ellenőrzése, és a választóbiztos tevékenysége során kiemelt szerepet kapott a számadások ellenőrzése, sőt, a gazdálkodással kapcsolatban utasításokat, rendeleteket is kiadtak. A városok pénzügyi helyzete a harmincéves háború okozta nagy kiadások miatt meglehetősen rossz volt. Nagy hátralékokkal küzdöttek a városok is, amin a kormányzat úgy próbált segíteni, hogy megpróbálta felmérni az egyes polgárok vagyoni állapotát azzal, hogy elrendelték minden egyes városi polgár bevételeinek és azok jellegének összeírását. Az egyre növekvő adósságok miatt a kormányzat végül bizottságok felállításával próbálta rendezni a városok pénzügyeit. Az első ilyen vizsgálatról Bruck/Leith esetében tudunk, amikor 1634-ben 1630-tól visszamenőleg ellenőrizték a számadásokat és a város gazdálkodását. Hasonló vizsgálatokra került sor még 1644 és 1654 között, valamint 1676-ban, amikor 1660-tól kezdve vizsgálták felül a benyújtott városi számadásokat. Miután a városokban az eladósodás általános volt, ezért a kormányzat különféle luxustermékek behozatalának tiltásával is igyekezett ezt megakadályozni. A század végén a császári kormányzat adott ki különféle öltözködési rendtartásokat a költségek visszaszorítása céljából.⁴²

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy az osztrák tartományok várospolitikája mind egységesebben arra törekedett, hogy az abszolutista/abszolutizáló állam az egy állam, egy vallás alaptételét alkalmazva, katolikus többségű városigazgatást hozzon létre, de a kormányzat törekvéseit illetően számos olyan jel is mutatkozott, amely más, a vallási szempontokon túlmutató célokra mutat rá. A kormányzat célja ugyanis elsősorban az volt, hogy a városok lojális vezetése minél kevesebb ellenkezés nélkül hajtsa végre azokat az intézkedéseket, amelyek főként a város (úgy is, mint uralkodói Kammergut) gazdálkodásának megreformálására, a számadások vezetésének kötelezővé tételére, így a gazdálkodás átláthatóbbá tételére irányultak. A cél egyértelmű: olyan gazdálkodást meghonosítani, amelynek segítségével – a magyarországihoz hasonlóan – az eladósodott városok adófizetését gördülékenyebbé lehetett volna tenni, és az állam megnövekedett kiadásait e forrásból is biztosabban lehetett volna fedezni. A magyarországi városokban bevezetett intézkedések ismeretében mindenesetre kísérteties hasonlóságokat fedezhetünk fel az osztrák tartományokban és a Magyar Királyságban bevezetett városigazgatá-

41 Uo. 62–68.; Grüll, G.: Das Linzer Bürgermeisterbuch i. m.; Tichelmann, B.: Das Bürgermeisteramt i. m. 55–68.

42 Troll A.: Ein Beitrag zur Geschichte i. m. 78–79., 164–172.

Redite ad cor

---

si módszer között.⁴³ A bevezetőben elemzett historiográfiai jelenséghez éppen ezért kapcsolódik a várospolitikai osztrák változatának vázaltszerű bemutatása, ami egyben figyelmeztet arra is, milyen összehasonlítási szempontokat kell kialakítani ahhoz, hogy kellő objektivitással elemezhesük a hazai várospolitikai 17. század végén elkezdett és 18. század elején tovább folytatott útját.⁴⁴

-
- 43 Vö. H. Németh I.: Várospolitikai i. m. I. 519–528., Uő.: A szabad királyi városok igazgatásának abszolutista vonásaihoz. A felső-magyarországi városok 1681. évi tisztújításai. Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szerk. Mayer László – Tilcsik György. Szombathely 2003. 229–254.; Uő.: Városigazgatás fordulóponton. A 17. század utolsó harmadának abszolutista vonásai a városokban. In: Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel. Szerk. Czocho Gábor – Kocsis Aranka – Tóth Árpád. Pozsony 2005. 210–229.
- 44 A 18. századi várospolitikai főbb jellemzőivel Kállay István foglalkozott, lásd Kállay István: A bécsi Commissio mixta in civitatensibus. Levéltári Közlemények (továbbiakban LK) 67. (1996) 61–67.; Uő.: A városi igazgatás reformja az osztrák örökös tartományokban és Magyarországon Mária Terézia korában. LK 42. (1971) 115–135.; Uő.: Zur Verwaltungsgeschichte der freien königlichen ungarischen Städte im 17. und 18. Jahrhundert. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs (továbbiakban MÖSTA) 15. (1962) 181–199.; Uő.: Einige Fragen der Stadtpolitik des Wiener Hofes in Ungarn zur Zeit Maria Theresias. MÖSTA 16. (1963) 151–164.; Uő.: Das Finanzwesen der königlichen ungarischen Freistädte zur Zeit Maria Theresias. MÖSTA 19. (1966) 135–169.; Uő.: A bécsi udvar várospolitikájának néhány kérdése Mária Terézia korában. Századok 97. (1963) 1055–1071.; Uő.: Szabad királyi városaink gazdálkodása 1740–1780 között. (A bécsi udvari kamarai levéltár iratai alapján) Századok 100. (1966) 27–61., 287–328.

